

Strazbur, 15.12.2015.

CPT/Inf (2015) 44

Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)

Životni prostor po zatvoreniku u zatvorskim ustanovama: CPT standardi

Minimalni CPT standard ličnog životnog prostora u zatvorskim ustanovama jeste:

- 6 m² životnog prostora u pojedinačnoj ćeliji
+ sanitarni čvor
- 4 m² životnog prostora u ćeliji za više zatvorenika
+ potpuno odvojeni sanitarni čvor
- barem 2 m između zidova ćelije
- barem 2,5 m između poda i tavanice ćelije

Uvod

1. Još 90-tih godina, CPT je razvio i počeo da primenjuje minimum standarda životnog prostora koji mora biti omogućen zatvoreniku u ćeliji. Dok su ovi standardi često korišćeni u velikom broju izveštaja o CPT posetama, do sada nisu sabrani u jedinstven dokument.
2. Istovremeno, postoji rastući interes za ove standarde, kako na nacionalnom nivou (među organima država članica zaduženim za zatvorsku upravu, nacionalnim telima za nadgledanje zatvora kao što su nacionalni preventivni mehanizmi osnovani u okviru OPCAT¹, domaći sudovi, NVO itd.), tako i na međunarodnom nivou, u velikoj meri zbog problema prenaseljenosti zatvora i njegovih posledica. Trenutno, Odbor Saveta Evrope za saradnju u oblasti izvršenja sankcija (PC-CP) priprema Beli dokument o prenaseljenosti zatvora. Evropski sud za ljudska prava se često poziva da presudi u slučajevima kršenja Člana 3 Evropske povelje o ljudskim pravima (ECHR) po osnovu nedovoljnog životnog prostora dostupnog zatvorenicima.
3. Imajući ovo u vidu, CPT je u novembru 2015. odlučio da jasno navede svoj stav i standarde vezane za minimum životnog prostora po zatvoreniku, što je i cilj ovog dokumenta.
4. Ćelije navedene u ovom dokumentu jesu obične ćelije namenjene za smeštaj zatvorenika, kao i posebne ćelije, kao što su disciplinske, bezbednosne, samice i ćelije za odvajanje zatvorenika. Međutim, čekaonice ili slična mesta koja se koriste u veoma kratkom vremenskom periodu ovde nisu obuhvaćene.²

Minimum standarda ličnog životnog prostora u zatvorskim ustanovama: opšti aspekti

5. Tokom svojih aktivnosti nadgledanja, CPT je često nailazio na situacije prenaseljenosti zatvora. CPT je više puta naglašavao negativne posledice prenaseljenosti zatvora u izveštajima o posetama, a to su: skučen i nehigijenski smeštaj, stalni nedostatak privatnosti, smanjene aktivnosti van ćelija jer potražnja prevazilazi kapacitete osoblja i dostupnih objekata, pretrpana zdravstvena služba, povećana tenzija a time i više nasilja između zatvorenika i osoblja. CPT smatra da je pitanje minimuma životnog prostora po zatvoreniku neposredno povezano sa posvećenošću svake države članice Saveta Evrope poštovanju dostojanstva lica na izdržavanju zatvorske kazne.
6. Minimalni standardi ličnog životnog prostora nisu tako jednostavna stvar kako se može učiniti na prvi pogled. Najpre treba napomenuti da se standardi „minimuma životnog prostora“ koje koristi CPT razlikuju u odnosu na tip ustanove u kojoj se primenjuju. Policijska ćelija za kratkoročno zadržavanje od nekoliko sati do nekoliko dana ne mora da ispunjava iste standarde kada je u pitanju veličina kao i bolesnička soba u psihijatrijskoj ustanovi, dok je zatvorska ćelija nešto sasvim drugačije, bez obzira da li se koristi za zadržavanje u pritvoru tokom sudskog procesa ili za smeštaj pravosnažno osuđenih zatvorenika.

¹ Opcioni protokol Konvencije protiv torture Ujedinjenih nacija

² Pitanje životnog prostora na drugim mestima gde se lica lišavaju slobode (policijske stanice, psihijatrijske ustanove, objekti za zadržavanje prilikom neregularnih migracija itd.) nije obuhvaćeno ovim dokumentom.

7. Kao drugo,, potrebno je napraviti razliku u odnosu na planirani nivo iskorišćenja predmetnog smeštaja (tj. da li je u pitanju pojedinačna ćelija ili je u pitanju ćelija za više zatvorenika). Takođe treba definisati i termin „ćelija za više zatvorenika“. Ćelija za dva zatvorenika razlikuje se značajno od ćelije namenjene za šest ili više zatvorenika. Kada su u pitanju velike spavaonice u kojima se smeštaju desetine a ponekad i stotinu zatvorenika³, CPT ima fundamentalne primedbe koje se ne odnose samo na pitanje veličine životnog prostora po osuđeniku u njima već i na sam koncept velikih spavaonica kao takav.

U svom 11. Opštem izveštaju⁴, CPT kritikuje sam princip smeštaja u velikim spavaonicama; veoma često se u takvim spavaonicama zatvorenici drže u izuzetno skućenim i nezdravim uslovima. Uz manjak privatnosti, Komitet je otkrio da je rizik od zastrašivanja i nasilja u takvim spavaonicama visok, a adekvatna kontrola od strane osoblja izuzetno teška. Osim toga, odgovarajuća raspodela zatvorenika zasnovana na proceni rizika i potreba za svaki pojedinačni slučaj postaje skoro nemoguć zadatak.⁵ Stoga CPT već dugo zastupa prelazak sa velikih spavaonica na manje smeštajne jedinice⁶.

8. Kao treće, CPT je u obzir uzeo režim koji se nudi zatvorenicima prilikom procene veličine ćelije u svetlu svojih standarda (vidi pasus 21 u daljem tekstu).

CPT minimalni standard ličnog životnog prostora

9. CPT je 1990. stvorio osnovni standard za minimum životnog prostora koji zatvorenik treba da ima u ćeliji.

- 6 m² životnog prostora u pojedinačnoj ćeliji
- 4 m² životnog prostora po zatvoreniku u ćeliji za više zatvorenika

10. Kao što je CPT razjasnio prethodnih godina, minimum životnog prostora ne treba da uključuje sanitarni čvor u ćeliji. Posledično, ćelija za jednog zatvorenika treba da ima 6 m² plus prostor potreban za sanitarni čvor (obično 1 m² do 2 m²). Isto tako, prostor koji zauzima sanitarni čvor treba da bude isključen iz proračuna od 4 m² po osobi u ćelijama za više zatvorenika. Dalje, u svakoj ćeliji u kojoj je smešteno više od jednog zatvorenika, sanitarni čvor treba da bude potpuno odvojen.

11. Uz to, CPT smatra da svaka ćelija koja se koristi za smeštaj zatvorenika mora imati barem 2 m između zidova ćelije i 2,5 m između poda i tavanice.

³ Na primer, prilikom posete zatvoru u Rumuniji 1995., CPT je otkrio da je 88 zatvorenika držano u spavaonici od nekih 80 m²; 2009., CPT je posetio koloniju u Ukrajini gde je spavaonica od 200 m² bila opremljena sa 114 kreveta

⁴ CPT/Inf (2001) 16, pasus 29

⁵ Vidite na primer, izveštaj o poseti Grčkoj 2013., gde je takvo stanje primećeno u dva zatvora (CPT/Inf (2014.) 26., pasusi 105 i 106)

⁶ Vidite, na primer, izveštaj o poseti Ukrajini 2009. (CPT/Inf. (2011) 29, pasus 113)

Promovisanje viših standarda

12. Pravilo 18.5 Evropskih zatvorskih pravila (2006) navodi da *Zatvorenici u principu treba da budu smešteni tokom noći u pojedinačnim ćelijama, sem u slučajevima kada je za njih poželjnije da dele smeštaj za spavanje*. Zaista, u mnogim državama Saveta Evrope, zatvorenici su smešteni u pojedinačne ćelije, često veličine između 7,5 m² i 9,5 m². CPT je stalno navodio da pojedinačne ćelije manje od 6 m² (bez sanitarnog čvora) treba ili da budu povučene iz upotrebe ili proširene kako bi obezbedile adekvatan životni prostor za jednog zatvorenika.

13. Prilikom sastavljanja standarda od 4 m² životnog prostora, CPT je, s jedne strane imao na umu trend primećen u više zapadnoevropskih država gde se ćelije namenjene za smeštaj jednog zatvorenika proširuju na 8 do 9 m², a sa druge strane, postojanje spavaonica velikih kapaciteta u zatvorskim objektima (kolonijama) u različitim državama centralne i istočne Evrope.

14. Iako CPT nikada nije eksplicitno definisao „ćelije za smeštaj više zatvorenika“, analiza izveštaja o posetama navodi da ćelije za smeštaj dva do četiri zatvorenika implicitno potpadaju pod ovaj pojam.⁷ Kao posledica toga, CPT je redovno navodio da su ćelije od 8 m² prihvatljive za dva zatvorenika, ćelije od 12 m² za tri, a ćelije od 16 m² za četiri zatvorenika. Međutim, u nezanemarljivom broju slučajeva, CPT je takođe naveo da u ćelijama od 8 m² (ili 8 do 9 m²) treba da „poželjno“ (Slovenija, 2006; Mađarska, 2013.) ili „idealno“ (*idéalement*, Belgija, 2009.) bude smešten samo jedan zatvorenik; ili da se one „koriste za smeštaj ne više od jednog zatvorenika osim u izuzetnim slučajevima kada nije preporučljivo da zatvorenik ostane sam“ (Velika Britanija, 2003.). U izveštaju o poseti Holandiji 2011., Komitet navodi da smeštaj u ćelijama za dva zatvorenika veličine između 8 i 10 m² „nije bio udoban“ zatvorenici, a u izveštaju o poseti Irskoj 2011. preporučio je da „se ulože naponi da se što je više moguće izbegne smeštanje dva zatvorenika u ćelije od 8 m²“.

15. Gore navedeni primeri jasno ukazuju na to da 4 m² po zatvoreniku i dalje predstavlja skućene uslove u ćelijama za mali broj zatvorenika. I zaista, uzimajući u obzir da 6 m² predstavlja minimalnu količinu životnog prostora za zatvorenika u pojedinačnoj ćeliji, samo po sebi nije evidentno da će ćelija od 8 m² obezbediti adekvatan životni prostor za dva zatvorenika. Prema mišljenju CPT, adekvatno je bar nastojati da se obezbedi više životnog prostora. Standard od 4 m² je na kraju krajeva *minimum* standarda.

16. Iz ovih razloga, CPT je odlučio da unapredi *poželjan* standard kada su u pitanju ćelije za smeštaj od dva do četiri zatvorenika, dodajući 4 m² po dodatnom zatvoreniku na minimalni životni prostor od 6 m² u pojedinačnoj ćeliji:

- 2 zatvorenika: barem 10 m² (6 m² + 4 m²) životnog prostora + sanitarni čvor
- 3 zatvorenika: barem 14 m² (6 m² + 8 m²) životnog prostora + sanitarni čvor
- 4 zatvorenika: barem 18 m² (6 m² + 12 m²) životnog prostora + sanitarni čvor

17. Drugim rečima, bilo bi poželjno da se u ćeliji od 8 do 9 m² ne smešta više od jednog zatvorenika, a u ćeliji od 12 m² ne više od dva zatvorenika.

18. CPT podstiče sve države članice Saveta Evrope da primenjuju ove više standarde, posebno prilikom izgradnje novih zatvora.

⁷ Vidite, na primer, izveštaj iz posete Poljskoj 2013 (CPT/Inf. (2014) 21, pasus 49)

Minimum standarda u poređenju sa nečovečnim i ponižavajućim postupanjem: potreba da se napravi razlika

19. Evropski sud za ljudska prava dobija rastući broj pritužbi od zatvorenika koji tvrde da su držani u ponižavajućim ili nečovečnim uslovima, delili ćelije sa velikim brojem drugih zatvorenika što im je ostavljalo vrlo malo životnog prostora. Sud je u svojim presudama obavezan da odluči da li držanje zatvorenika u ćelijama koje nude veoma ograničen životni prostor po osobi (obično manje od 4 m²) predstavlja kršenje Člana 3 ECHR ili ne.

20. Uloga CPT, kao preventivnog tela za nadgledanje, je različita. Njegova odgovornost ne uključuje odlučivanje o tome da li određena situacija predstavlja nečovečan ili ponižavajući postupak ili kaznu u značenju Člana 3 ECHR.⁸ Međutim, tokom svojih poseta, Komitet je nailazio na zatvorske uslove koji su izazivali nevericu i bili, kao što je opisano u jednom izveštaju o poseti „uvreda za civilizovano društvo“. Stoga je u nekoliko izveštaja o posetama navedeno da se uslovi primećeni u veoma prenaseljenim zatvorima mogu smatrati „nečovečnim i ponižavajućim postupanjem“.

21. CPT nikada nije tvrdio da se njegovi standardi za veličine ćelija moraju smatrati apsolutnim. Drugim rečima, ne misli automatski da se manje odstupanje od minimuma standarda samo po sebi može smatrati nečovečnim i ponižavajućim postupanjem prema zatvoreniku(cima), sve dok postoje druge, olakšavajuće okolnosti kao što je pre svega činjenica da zatvorenici mogu da provode značajan vremenski period van svojih ćelija svakoga dana (u radionicama, na časovima i u drugim aktivnostima). Međutim, čak i u takvim slučajevima, CPT i dalje preporučuje primenu minimuma standarda.

22. S druge strane, da bi Komitet rekao da se pritvorski uslovi smatraju nečovečnim ili ponižavajućim postupanjem, ćelije moraju biti izuzetno pretrpane ili, kao u većini slučajeva, imati kombinaciju nekoliko negativnih elemenata, kao što su nedovoljan broj kreveta za sve zatvorenike, lošu higijenu, prisustvo insekata i glodara, nedovoljnu ventilaciju, grejanje ili osvetljenost, nepostojanje sanitarnog čvora u ćeliji i kao posledicu toga, korišćenje kofa ili boca za prirodne potrebe. U stvari, verovatnoća da zatvor bude pretrpan, a u isto vreme i sa dobrom ventilacijom, čist i opremljen dovoljnim brojem kreveta, jeste veoma mala. Stoga nije iznenađujuće da CPT često navodi faktore koji čine veoma loše uslove u zatvorima, umesto da samo ukazuje na neadekvatan životni prostor. Uz to – ali nikako u svakom slučaju – CPT uzima u obzir druge faktore koji nisu direktno povezani sa uslovima prilikom procene određene situacije. Ovi faktori uključuju malo vremena provedenog van ćelije i generalno loš režim, smanjeno vežbanje napolju, lišavanje kontakta sa rođacima tokom nekoliko godina itd.

23. Prilog ovom dokumentu sadrži spisak faktora koji nije konačan (a koji nisu veličina životnog prostora po zatvoreniku) koje treba uzeti u obzir prilikom procene zatvorskih uslova.

⁸ Vezano za ovo vidite Član 17 (2) Evropske konvencije za prevenciju mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (ECPT)

Zaključak

24. Ovaj dokument nastoji da obezbedi smernice za praktičare i druge zainteresovane strane, jasno navodeći minimum standarda CPT koji se odnose na životni prostor zatvorenika u datoj ćeliji. Na kraju, na sudovima je da odluče da li je određena osoba doživela patnju na granici nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja u značenju Člana 3 ECHR, uzimajući u obzir sve vrste faktora, uključujući i ličnu konstituciju određene osobe. Broj kvadratnih metara dostupnih po osobi jeste jedan od faktora, često veoma značajan, čak i odlučujući faktor.

25. CPT je stalno kritikovao uslove u kojima zatvorenici imaju manje od 4 m² po osobi u ćelijama za više zatvorenika, ili manje od 6 m² u pojedinačnim ćelijama (u oba slučaja bez sanitarnog čvora) i redovno pozivao vlasti da prošire (ili povuku iz upotrebe) pojedinačne ćelije ili smanje broj zatvorenika u ćelijama za više zatvorenika. CPT očekuje da se ovi minimalni standardi životnog prostora sistematično primenjuju u svim zatvorskim ustanovama u državama članicama Saveta Evrope i nada se da će sve više zemalja nastojati da ispuni „željene“ standarde CPT koji se odnose na ćelije za više zatvorenika.

PRILOG

Primeri drugih faktora koje treba uzeti u razmatranje prilikom procene zatvorskih uslova

Održavanje i čistoća

- Ćelije, uključujući i nameštaj, treba da budu adekvatno održavane i treba učiniti maksimalni napor da životni prostor bude čist i higijenski.
- Sve najezde štetočina treba odmah istrebljivati.
- Zatvorenici treba da dobiju odgovarajuće proizvode za ličnu higijenu i čišćenje.

Dostupnost prirodnog svetla, ventilacije i grejanja

- Sav životni prostor zatvorenika (i pojedinačne i ćelije za više zatvorenika) treba da imaju prirodno svetlo kao i veštačko osvetljenje koje je dovoljno za čitanje.
- Isto tako, treba da bude dovoljno ventilacije kako bi se omogućilo konstantno obnavljanje vazduha u ćelijama.
- Ćelije se moraju adekvatno grejati.

Sanitarni čvor

- Svaka ćelija treba da ima najmanje ve-ce šolju i lavabo. U ćelijama za više zatvorenika, sanitarni čvorovi treba da budu potpuno odvojeni (tj. do tavanice).
- U ono nekoliko zatvora gde sanitarni čvorovi nisu dostupni u ćeliji, vlasti moraju obezbediti da zatvorenici imaju pristup toaletu kad god je potrebno. Danas, nijedan zatvorenik u Evropi ne sme biti primoran da sam izbacuje fekalije iz ćelije, praksa koja degradira i zatvorenike i članove osoblja koji moraju da nadziru takvu proceduru.

Vežbanje napolju

- CPT smatra da svaki zatvorenik mora imati bar jedan sat vežbanja napolju dnevno. Dvorište za vežbanje napolju treba da bude prostrano i adekvatno opremljeno kako bi zatvorenicima omogućilo da zaista fizički vežbaju (npr. da učestvuju u sportovima); treba da bude opremljeno i delom za odmor (npr. klupom) i zaklonom od lošeg vremena.

Svrsishodne aktivnosti

- CPT je odavno preporučivao da zatvorenicima treba ponuditi mnoštvo različitih svrsishodnih aktivnosti (rad, usmeravanje, obrazovanje, sport i rekreaciju). U ovu svrhu, CPT od 1990. navodi da cilj treba da bude da zatvorenici – i osuđeni i oni čiji je proces u toku – treba da provedu osam sati ili više van svojih ćelija uključeni u takve aktivnosti i da za osuđene zatvorenike režim treba da bude čak i povoljniji.